

ŊĀÊ TO ŊĀLÔ ŊĀM

A

Agat Pocawa ŋawasi ŋajam tenj. Kwalam-kwalam to majan-majan gêga tau (Geoc 21:19).

Ajôŋ, Israelnêŋ Takac Kalender

Alabaster Poc amboac jonjon ma palêpalê, tec sêsap kêtû kekec to suc ŋajam-ŋajam, taŋ sêkêŋ ŋaola kêsêp.

Aleŋ Aleq Lau sêmac katunj, taŋ lau lanŋwa gêmunŋa seboç mênşêlêsu ŋamalac. Têtu kasec lau ma sêgôm bôç to kêam sêbôm sêsêp salenj sêja. Takac Ŋalau Sec.

Aloe Ka tenj ŋatêkwi ŋamalu ŋajam. Lau lanŋwa sêkôç kêtû nêŋ gêŋ malu ma kêtû bu gêmacŋa gêwiŋ.

Altar Lau Juda sêkêŋ bulimakao to gêŋ kêtû da gêdêŋ Anôtô. Sêkêŋ gêsac altar ma sêkêŋ ja genj. Êsêac sêsap poc kapôêŋgenj kêtû altar ŋamêtê tenj amboac tonec gebe sêsap ŋakêclêsu aclê e ŋakatu amboac bulimakao ŋajabo kêkô altar ŋakêclêsu aclê tonanŋ ŋaô (Geoc 9:13). Jabo aclê tonanŋ kêtû Anôtônê ŋaclai kapôêŋ ŋadôndôŋ. Anôtô kêtû lau gêbac, taŋ sêlêti jasêkam jabo tau ŋatenj tônj, gebe sênac êsêac êndu atom nanj, nêŋ lamu.

Amen Ŋalô Ebolai awenŋa nec tanam ôkwi gebe Gêŋ tau amboac tonanŋ me Ŋanô êsa amboac tônêmanj. Go ŋam tenj gebe Biŋ ŋanôgenj. Êtôm tonanŋoc, Magobe. Geoc 3:14 sê Kilisinê ŋĀÊ gebe Amen kêtôm Biŋŋanô (Ŋatau).

Ametist Takac Pocawa.

Anao Takac Aneņio, Biņ Aneņioņa.

Aneņio, Biņ Anelliona Lau Israel nêņ mêtê lanġwa teņ amboac tonec gebe Ŋac teņ embe nê gôlôac masi, êsêagêc awê (kapoac) semasan biņ gêdêņ tauņ ma Ŋac tau gêjam agêcnêņ sakiņwagao teņ kêtu nê awênê anao. Ŋam gebe anao tonanġ êkôc Ŋapalê êjô ênê awê su. Anao kêsam Ŋac tonanġ gebe Ŋatau ma lau sêsam eņ gebe ênê akweņ. Eņ gêwê kaiņ Ŋac tau nê waba to gêņ ma ênê gêņlênsêm gêjac awê tau nê Ŋapalê Ŋawae gêwiņ (Gen 25:6; 35:22).

Anôto Latui Takac Lau Undambêņa, Anġela, Bôc.

Anôto N. Malê gêwa Ŋaê Anôto sa gebe Ŋam oc kêsêp Wapômtau Anôtau. Lau lanġwa sêsôm gebe kêkêņ gêņ samob to gedenġ tôņ ma kêmoasiņ Ŋamalac Ŋajam kêlêlêc. Jabêm sêliņ nêņ anôto tonanġ siņ e Ŋawae kêtu gwasu su, tec tetoc eņ sa kwalec. Gêņsêga amboac ôjô me gwêctêna me mutêna embe êņgôm êsêac acgom, go taêņ gêjam eņ ma sêkêņ da gêdêņ eņ. Tetoc bôc to gêņ gêc ambêô ma sêkêņ kêpi wanġ Ŋasec teņ sêuc su dedec gêdam gêja. Seboc anôto kêtaiņ tau su jagêmoa gwêcm Ŋagêdimbob Ŋalêlômgeņ, taņ kêliņ Ŋamalac ma gêņ eņ kêkêņ nanġ, samob siņ su. Sêliņ eņ siņ amboac tonanġ, tec tetoc nêņ mimi to abeņi katunġ sa gêjô anôto su. Biņsu sêô lasê acgom, go sêpuc miņ lanġwa tonanġ Ŋam e sê Ŋaê tau kêpi Anôto mata jali, taņ kêkêņ undambê to nom biņņanôgeņ nanġ. Eņ kêliņ tau siņ jagêmoa jaêc atom, taê gêjam nê gêņ ma gejob to gêjam jaom gêmoa Ŋapanġ. Anôto mata jali gêwa tau sa gebe eņ Ŋalau. Aêac

tec tanam sakinj êndênj enj tatoc gêj ŋagêdô ŋakatu sa êjô enj su atom. Gwam to gêj ŋakatu, taŋ ŋamalac sêkêj kêtuj nêj anôtoï jaba naŋ, enj gêjac jao gêc Biŋsu ŋamataŋa.

Enj kêjalij lau Israel sa jageoc tau lasê to kêsôm biŋ gêdênj êsêac kêsa propete to lau awenj. Enj gêwê êsêac ma gêgôm gêŋsêga e sêjala enj kêpi ŋanôgenj. Enj kêkêj Biŋsu to Ŋagôlij ma kêmoatiŋ poac gêdênj êsêac. Kêtu ŋamu go geoc tau lasê kêpi Latu Jesu Kilisi, taŋ tau kêtuj ŋamalac mêngêmoa nom naŋ. Jesu Enj Anôto tau (Joan 14:9). Anôto aêacnêj Kêsiwaga Enj. Aêac tec tatêc to têtac êwiŋ ma ôlij andanj tamenj undambêŋa Anôto. Biŋlênsêm Lanŋwa to Wakuc gêwa enj sa amboac tonan, tec tapuc enj ŋam tasam Bibolo tanac ŋawaegenj.

Anôto Têlêtagen ŊĀĒ Têlêtagen ŋam gebe Têlêac kêtôm Tagenj. Biŋ tonanj kêlêsoŋ aêacnêj kauc gebe gêj ŋanô têlêac têtôm gêj tagenj atom. Embe tapuc ŋĀĒ tau ŋam, oc tapô lêna gebe gêc lêlômssêga. Aêac tatap ŋĀĒ tonan sa aŋga Bibolo tau solop atom. Kêwaka Anôto sa gebe tagenj tê gêmoa, go tonec gêwiŋ gebe Kilisi ma Ŋalau Dabuŋ têtôm Anôto tau (Joan 1:1; 4:24). Bibolo tec gêwa Anôtonê ŋalanô têlêac sa gêdênj aêac gebe Anôto Tama agêc Latu ma Ŋalau Dabuŋ. Ŋam kêsêp gêj, taŋ Anôto gêgôm aŋga Gôlôac ŋalêlôm naŋ. Tama Anôto kêkêj gêj samob. Enj kêkêj to têtac gêwiŋ ŋamalac, tec gêlôm to gêjam jaom ma kêmoasiŋ aêac kêtôm tamenj ŋanô enj. Enj kêkêj Latu mêngêjam aêac kêsi (Joan 1:14), ma kêkêj Ŋalau Dêbuŋ kêpuc aêac tôj (Rom 8:26). Ŋalau Dabuŋ tonanj Apômtau

Jesu nê (Kor 11.3:17) ma Tama Anôtô nê amboac tonanğen (Joan 4:24). Anôtô geoc tau lasê kêpi ñalanô tâlêac tonanğ tetu gêc Bibolo ñabuku. En kêkôninğ tau amboac tonanğ, ec tajala en ñanğenğ. Ñalanô tâlêac, mago Anôtô tauanô tagenğ. Têtac gêwinğ ñamôkê en (Joan 1.4:8). En gebe aêac têtac êwinğ tauñ e tatôm en tau katu. Têtac gêwinğ tauñ tonanğ ocgo êmbinğ aêac tønğ êtôm gêbinğ Tama agêc Latu ma Ñalau Dabunğ tau tønğ nanğ (Kol 3:14).

Anôtônê Gamêñ, Anôtônê Gôlinğ Kinğna. Anôtô kêtû nom samuc ñagôlinğsêga to ñakinğ. Anôtônê Gamêñ to Ñagôlinğ tonanğ kêtû anô anğa nom gêdênğ Jesu mênğgêmoa nanğ. En gêjam mêtê lau gêjac m gebe “Anam taôm ôkwi. Anôtônê Gamêñ kêdabinğac” (Mat 4:17; Mar 1:15). Binğ Anôtônê Gamêñna gêjam Ñawae Ñajam ma Binğôlinğ to gênğtalô samob auc.

Jesu gêmênğ gebe ensenğ Sadañnê kôm su (Joan 1.3:8) ma êwaka Anôtônê Gamêñ sa (Mat 12:28; Luk 11:20). Gôlinğ tau êtu anô amboac ondod. Ñalênğ tonec gebe Tanğô mêtê ma takênğ êwinğ Jesu to êsuc sec ôkwi ma dawî ñatau lanğwa sinğ to dawinğ Jesu êtu nênğ ñatau wakuc ma tândanğuc enğ to tasêp enğ tønğ. Tajalinğ Jesu sa êtu nênğ Apômtau nec kêtôm tasô Anôtônê Gamêñ/Gôlinğ ñalabu. Tanam tauñ ôkwi su, tec nênğ gênğ ñagêdô samob ênam tau ôkwi amboac tonanğenğ. Nênğ ñalêlôm kêtû wakuc, tec nênğ lênğ êtu wakuc êndanğuc. Tauñ nênğ tekwenğ saki ênğôm atom. Lau tenğ tauñ sêjam tauñ kêsi atom. En kêgaboac aêac su, tec têtac gêwinğ lau kêtû nênğ ñagôlinğ wakuc e tamoa

dawinɔ tauŋ ɔjajam.

Aêac tawê kainɔ Anôtônê Gamêŋ kêtɔ nêŋ kolenɔa me nêŋ lêŋ mansanɔa atom. Ŋacmoasinɔ Anôtô gêsunɔ gêdêŋ aêac kêtɔ takêŋ gêwinɔ Kilisinɔa. Kêmoasinɔ aêac ɔjajam kêlêlêc su, tec tanɔaminɔ ênê moasinɔ ênêc aêacɔa atom, takêŋ ɔjawae elom lau gamêŋ dambê to balinɔa êwinɔ. Aêac tec tatenɔ kêsêp Mec Tamenɔmai gebe “Mêŋôtu Apômtau ôtôm gamêŋgerɔ”, gebe sêwinɔ aêac tatu Gôlôac Dabuŋ tagenɔ. Anôtô gêjac m gamêŋ tau anɔa nom nec ma kêlainɔ nê gôlinɔ gêmoa e êndêŋ nom ɔjatêm ênac pep acgom, go ênac dabini êndêŋ êkêŋ samob êtu wakuc. Gêmac to ɔndanɔ ma gêŋwapac to tapô lêna gêŋŋa ma danɔgôn jageo to sinɔ ma gêŋ keso Anôtônê Gamêŋ oc êmbacnê anɔa nom wakuc (Geoc 21:4).-Gamêŋ Undambêŋa to Anôtônê Gamêŋ kêkwa tau. Ŋaê lulu ɔjam tagenɔ gebe Undambê to Nom ɔjatau Anôtô. Gamêŋ tau êtu anô ɔjalêŋ to ɔjagêbôm ma ɔjakolenɔ, tanɔ gêjac ɔjamalac ɔjawae nanɔ, Binɔgôlinɔ kêwaka sa.

Takac Môkêlatu to Ŋamadinɔ Ŋanamba gebe Anôtônê Gamêŋ, Binɔgôlinɔ Anôtônê Gamêŋŋa, Undambê.

Anjela Anôtônê ɔjalau sakinɔa êsêac, tec sêsô enɔ ɔjalabu ma sêgôm ênê binɔ ɔjanô kêsa kêtôm enɔ kêsakinɔ êsêac, tec tasam êsêac gebe Anôtônê lau jaenɔa gêwinɔ. Ŋaê Anôtônê me Apômtaunê anjela elêmê kepenɔ Apômtau tau geoc tau lasê mênɔkêsôm binɔ gêdêŋ ɔjamalac. Anjela nê Anôtônê lau sakinɔa têtôm propete to lau, tanɔ sêsôm Anôtônê wae lasê (Geoc 19:10; 22:9). Ac têtôm Kilisi atom (Eb 1:4ŋg), tec tatoc êsêac sa amboac enɔ atom. Anjela ɔjakatu,

tê lau teto-teto nê, kêtôm êsêac ôliņ րալաւոյա
atomanô. Aêac taêņ ênam aņela tau amboac
siņsêlêc tonjaclai kaiņteņ. (Takac MNՆ) Նալաւ
undambêņa tonաղ sêwiņ Anôtô sêmoa. Sêgi ênê
lêpôņ kiņņa auc ma awenğ gêôc eņ.

Takac Bôc, Lau Undambêņa, MNՆ gebe Aņela.

Aposolo Նաê Aposolo tonաղ kêpi lau 12, taņ
Jesu kêjalij êsêac sa jatêdaguc eņ to sêpuc eņ
tôņ nanğeņ. Go sê kêpi Paulu to Gôlôac Dabunğ
րակոլեղաւաղ րաղêdô gêwiņ gêc Binlênsêm
Wakuc amboac tonաղ. Նաê tau րամ gebe
jaeղաւաղ me lau sêsakij êsêacղա. Anôtô kêsakij
êsêac to nê lausakij samob gebe sêsôm ênê
Gamêņ րաաeղ րաղամ lasê êndêņ lau sêņô, ec
sêkêņ êwiņ eņ ma ênam êsêac kêsi.

Areo Pagu Նաê tonաղ րամ (a) Aresnê Iôcmatu
gêc Griknêņ malacsêga Aten, (b) Kaunsil. Lau-
mata malac taւոյա sêkac taւոյ sa-sa aղga lôc
tau, tec րաê tau sêsam kêpi kaunsil tonաղ
gêwiņ. Sêkac taւոյ sa aղga lôc tonաղ kêtiam
atom, mago րաê Areo Pagu kêsap tôņ tec gêc
(Apos 17:19-34; Kor I.1:22ղgg).

Artemis Lau gêmuղ andաղeղղա tetoc anôtôo
teņ tonաղ sa sêgôm kêtu nêņ lauo sêkôc gôlôac
têtu taêsamղա. Նաê tau րամ kêsêp Grik awenğ.
Lau Rom sêsam րա taւոյ awenğ gebe Diana.
Kêtu tonաղղա sêsam anôtôo jaba tonաղ nê րաê
sêgaluղeղ. Lau Asia Saւոյղա tetoc Artemis
(Diana) sa sêjac րաաeղeղ (Apos 19:23-40).

Asera Anôtôo jaba teņ. Lau Kanaan tetoc sa
ma sêkalem eղ kêtu nêņ lauo sêkôc րաաalê
taêsamղա. Aseranê akweղ Bal. Lau Israel

sêku Kanaan tulu jasêŋgôŋ gamêŋ tau kêtû têtê, tec taêsam tetoc anôtôi jaba tonan sa sêwiŋ. Sêsê ka kêkô lôc ma sêsap gwam (alê) kêtû ŋagêbôm kêkô lôm dabuŋ ŋalêlôm gêwiŋ, tec sêgôm Anôtô têtac ŋandan kasa.

Asia Anŋa Bibolo ŋaê Asia kêkwa masanŋ kapôêŋ, taŋ gamêŋ Saina to India gêc nan, gêwiŋ atom; kêpi gamêŋ, taŋ aêac tasam Asia Saun nanŋeŋ (Tim II.1:15; Geoc 1:4).

Astarte Anotôo tonan gêjam jaom lauo sêkôc ŋapalê taêsamŋa, ma siŋ to siŋwaga gêwiŋ. Ŋasakiŋ gêjac gêŋ ôliŋ ŋakalacŋa ŋawae. Lau Asia Saunŋa to gamêŋ ŋagêdôŋa tetoc eŋ sa gêjam auc gêdêŋ têt lanŋwa tônê.

B

Bal Lau Kanaan tetoc Bal sa kêtû nêŋ anôtô jaba. Sêgôm gebe êkêŋ nêŋ gôlôêc têtû taêsam. Sêsam Asera gebe Balnê awê. Lau Israel jasêŋgôŋ gamêŋ Kanaan têtû têtê acgom, go tetoc anôtôi jaba luagêc tonan sa sêwiŋ.

Bal Poacŋa Lau Sikem sê ŋaê tonan kêpi nêŋ Bal ma tetoc eŋ sa kêtû nêŋ anôtô jaba (Gôl 8:33).

Bec Anôtô Gêŋgôŋŋa Ŋaê teŋ gebe Bec Anôtô Gêwa Tau Saŋa. Mose to nê lau sêsuŋ becsêga tau sa. Lau Israel sêlic nêŋ om anŋa Lômbec ŋalêlôm e Salomo kêkwê lôm dabuŋ sa acgom. Lômbec ŋaê teŋ gebe Anôtônê Bec me Bec Lanŋôŋanô Êndêŋ Tauŋŋa (me takac tauŋ saŋa). Takac gebe Lômbec, Ombec.

Bec Sêmasaŋ Tauŋŋa Woke ŋabêc 5 ŋakêtula, taŋ Judao to ŋac sêmasaŋ tauŋ ma sêjac dabiŋ ŋagêŋ samob gebe sêlic nêŋ om Sabat (Mat

27:62; Mar 15:42; Luk 23:54). Gêmunj omsêga samob gêwiŋ amboac tonanŋen.

Belsebul Sadanê ñaê tenj, nanj gêwa enj sa gebe ŋalau sec samob nêj ŋatau enj.

Benj, Biŋ Benja Anôtô gêjac jao biŋ benja to sêpuc kapoacŋa gêdêŋ lau Israel, mago lau tau sêwi siŋ samucŋen atom, ñagêdô sêgôm (Gen 30:14, 37ŋg). Anôtô gêlic gêŋ tau kêtôm sakiŋ gêdêŋ anôtôi jaba to gwam (Sam I.15:23). Lau tanj têtêc benj to ŋalau sec nanj, sêkêŋ gêwiŋ Anôtô kwalec, tec sêbu enj gebe gêjam jaom êsêac gêdêŋ sec to gêŋ ñaclai samob jakêtôm atom. Anja Biŋlênsêm Wakuc laumec-geowaga sêkêŋ kisa gêdêŋ aposolo (Apos 19:14-18). Sêjac jao benj to gwam ñasakiŋ anja Biŋlênsêm Wakuc gêwiŋ (Gal 5:10, 20ŋg; Geoc 21:8). Laimôkê Anôtô taugenj kêtôm gebe ênam nê lau kêsi êndêŋ gêŋ tonanj ñai samob.

Beril Pocawa matac-matac me juju.

Bibolo Propete to lau teto nêj buku gêdêŋ-gêdêŋŋenj gêdêŋ gêmunj andanŋenj. Ñasawa ñamuŋa tenj lau tenj sejon sa kêtû Biŋlênsêm Lanŋwa ñabuku, tanj teto biŋ Anôtô geoc tau lasê to kêsôm biŋ gêdêŋ ñamalac nanj ñamiŋ. Anja Biŋlênsêm Wakuc sêsam buku lanŋwa tonanj ñai sebe Biŋ teto gêc (English gebe Scriptures). Go aposolo to lau teto Jesunê kolenj ñamiŋ gêc Ñawae Ñajam ma teto papia gêdêŋ Gôlôac buŋa to lau gêdêŋ-gêdêŋŋenj, e kêtû ñamu sejon sa kêtû Biŋlênsêm Wakuc. Ñasawa tenj kêtiam lau tenj sêsi Biŋlênsêm Lanŋwa to Wakuc ñabuku samob kêpi tagenj kêtû buku

kapôêŋ samuc tagen ŋaê Bibolo. Ŋaê tonan ŋam kêsêp lau Grik awen. Êsêac sêsam buku gebe biblia gebe buku taêsam, buku toêtoê, buku toluŋ.

Biŋ Tajac Mataŋa Tanac mata biŋ ten tasôm êtu tôŋ toawen ênac Anôtô êwiŋen. Embe biŋ dansan me dangôm ŋanô êsa atom, oc takalem en ênac aêac ŋagêjô (Sam I.1:11; Pes 50:14; 116:14; Apos 18:18; 21:24).

Biŋgôlin Anôtônê Gameŋa Apômtau Jesu kêwaka biŋŋanô undambêŋa ŋagêdô ŋam sa gê dôŋ kêpi ŋamalacnêŋ gêŋ gêc awêgeŋŋa gebe êwa launêŋ kauc êsa êpi Anôtônê Gamêŋ. En gêjam mêtê lau kêsôm biŋgôlin gêdêŋ êsêac gêjac ŋawaegen (Mat 13). Takac MNŊ gebe Biŋgôlin.

Biŋsu Ŋagôlin Juda tauŋ sêsam Biŋlênsêm Lanŋwa ŋabuku ŋamataŋa lemenŋen gebe “Biŋsu” me “Mosenê Buku” me “Mosenê Biŋsu Ŋabuku”. Lau ŋagêdô sê ŋaê Biŋsu tonan kêkwa Biŋlênsêm Lanŋwa samucgen ma ŋabuku samob tapaôŋgen gêwiŋ.

Biŋsu Ŋakêdôŋwaga Êsêacnêŋ ŋaê ten gebe Biŋsutau. Êsêac sêpuc Biŋlênsêm Lanŋwa ŋabuku (Mosenê buku 5) ŋam ma sêwa sa gêdêŋ lau. Sêgôm gêdêŋ Gôlôac Buŋa sêwaka Biŋlênsêm Wakuc sa su. Takac Biŋsutau, Rabi.

Biŋsutau Êsêac têtû biŋsu ŋakêdôŋwaga to mêtôcwaga kêpi tagen. Lau tau dabuŋwaga atom. Juda sêsam êsêac Rabi (Mêtêmôkê) gêwiŋ. Ac sêwa biŋsu ŋam sa ma tauŋ sêjac têtû biŋsu ma sejon lêŋ ŋagôlin ŋagêdô sa jagêwiŋ

biŋsu tau e lau ŋaôma sejop jageo. Takac Mêtêmôkê, Biŋsu Ŋakêdôŋwaga.

Bôc Bôc aclê sêkô sêgi lêpôŋ kiŋŋa auc (Geoc 4:6). Bôc tonaŋ bôc malacŋa me saleŋŋa nê atom. Ŋalau undambêŋa. Tanam ŋalô Grik awerŋŋa ôkwi amboac tonec gebe Gêŋsêga maten jali, me gêŋsêga tomagê. Êsêac sêwa Anôtônê ŋaclai to nê ŋawasi sa gebe jasêkô Lôlôc Ŋatau dabuŋanô tau ŋalaŋônêm. Esek 1:5-13, 10; Geoc 4:6-9 gêwa gêŋ maten jali tonaŋ sa. Lau ŋagêdô taên gêjam gebe tasam êsêacnêŋ ŋaê ten gebe Kerubim. Takac Anôtô Latui, Lau Undambêŋa.

Bôjaŋ Jalô Gêŋ tau bôjaŋ ten, naŋ gêmôê e talic amboac talec ŋajalô. Sêkam gêdênŋ ŋaka ma sêsap padi to gêŋ.

D

Da Ŋamalac sêjala tau ŋ gebe taên gêjam geo ma sêsôm geo to sêgôm geo. Samob sêsa nêŋ lêŋ seso Anôtônê biŋ, tec taunŋ taên gêjam gebe sêkênŋ nêŋ gêŋ ŋajam ten êtu da êndênŋ Anôtô gebe êŋgôm enŋ têtac êtu lêsi êndênŋ êsêac. Sebe da êkwa nêŋ sec auc êndênŋ Anôtô, tec sêkênŋ. Lau Israel sêkênŋ da tonec ŋai gebe Daja ma dadanŋe to da êpuc ôliŋ tôŋŋa ma dawama to datôp.-Apômtau Jesu Kilisi kêkênŋ tau kêtû da gêjô ŋamalac pebenŋ nêŋ sec su, tec biŋ daŋa tonaŋ gêjac lau buŋa ŋawae atom. Nêŋ ŋalêlôm to nêŋ kauc ma ôliŋwalô samucgenŋ êndênŋ Apômtau êtu aêacnêŋ da danŋe êndênŋ enŋ êjô ênê moasiŋ samob su. Anôtô gebe aêac

dansuŋ tauŋ tatu da êndêŋ engeŋ. Da tonan tec gêjac en mataanô ŋajam. Takac Kanom, Takis.

Dabuŋwaga (a) Lau malac teŋ embe taêŋ ênam sebe sêŋgôm nêŋ gêŋ towae teŋ amboac sê balôm me seno sam, ac sêjaliŋ lau ŋagêdô sa têtû dabuŋwaga. Kôm tonec gêjac dabuŋwaga tonan ŋawae gebe sênam dabuŋ gêŋ ŋagêdô. Êsêac seŋ to sênom gêŋ paliŋ-paliŋgeŋ atom. Sejop dabuŋ ŋapep. Embe sejop kwalec, sammôkê oc sêjaiŋ tauŋ ŋaôma. Bôc ŋagêdô oc sêmac êndu. Lau beŋ to mectomanj sejop nêŋ dabuŋ gwalêkiŋ gebe sêŋgôm nêŋ beŋ ŋawanic êsa.

(b) ŊĀĒ dabuŋwaga tonec ŋam teŋ samucgeŋ. Anôtônê lausakiŋ têm Binlênsêm Lanŋwanja. Lau ôliŋ mansaŋgeŋ têtû lau Israel nêŋ dabuŋwaga. Kôm tonec ŋai gêjac êsêac ŋawae gebe Sêmoa Anôtô lanjônêm ma sêpalip bôc daŋa ŋadec kêpi altar gêja to sêkêŋ daja aŋga altar dajaŋa ma sejop lôm dabuŋ ŋagêŋlêlôm samob (Luk 1:5, 8ŋgg). Ŋacdabuŋsêga kêtû êsêacnêŋ kasêga, taŋ kêtôm Omsêga Wamagenj kêsô gamêŋ dabuŋanô tau gêja jakêpalip dec kêpi Anôtônê katapa ŋagadê gebe êôŋ Anôtônê poac sa ŋakôniŋŋa êtiam, tec gêgôm kêtôm jalagenj. Dabuŋwaga to nêŋ da samob kêtû Kilisi to nê da ŋanô tau ŋadôndôŋ. Aêac takêŋ da teŋ amboac tônê gêdêŋ Anôtô kêtiam atom.

Dabuŋwaga aŋga **Lewinêŋ** Dabuŋwaga teŋ aŋga Lewinêŋ gôlôac. Sakiŋ dabuŋwaganja gêjac Lewinê wakuc samob ŋawae, mago gêdêŋ ŋasawa ŋamuŋa teŋ êsêac samob tomalagenj têtû dabuŋwaga atom. Takac Lewi.

aêacnêñ mone galocña oc tapô lêna gebe keso tau ñanôgeñ. Denari teñ kêtú kômwaganêñ ñaôli oc samuc tagenña (Mat 20:2). (Mat 18:28; Mar 6:37; Joaņ 12:5).

Domba Kêmoasiñ lau Israel ñajamanô. Sen ñamêsôm to sênôm ñasu ma sêwa ñaôlilu baliñ kêtú obo to sêsi obo kêtú nêñ ñakwê ma sêkêñ domba tau ñagêdô têtú da gêdêñ Anôtô gêdêñ sêjam nêñ wê to sêlic nêñ om aña lôm dabuñ Jerusalemña. Ñackêsagu Joaņ kêsam Jesu gebe “Anôtônê Domba” (Joaņ 1:29,36). Ñam amboac tonec gebe (a) Anôtô kêkêñ Jesu gêmêñ nom gebe sênac eñ êtu da êjô ñamalac peben nêñ sec su. (b) Domba nec bôc matamalô teñ, tec sêlic amboac gêñ mansañ ñajam (Pet I.1:19). (c) Joaņ kêsôm lau Aramai awen, tañ ñaê tagen kêkwa domba ma sakiñwaga (ñackolen) gêwiñ (Jes 53). (d) Aposolo Joaņ kêsam Jesu gebe “Domba Pasaña Wakuc” (Joaņ 19:36; Kor I.5:7; Pet I.1:18ñg). (e) Geoclasê gêwa Domba sa gebe kêku gêñ samob tulu e gêjam gôliñ gêwiñ Anôtô (Geoc 5:12; 7:10; 19:5ñgg; 21:27; 22:1,3).

E

Epikuri Lau tokauc nêñ toñ teñ. Ac sê taun kêpi Epikur, lau Grik nêñ ñac tokauc ma towae teñ (+270 B.C.). Têdôn nêñ kauc amboac tonec gebe Tamoa têtac wapigenña oc êkônin ñandañ samob tôn. Sêkêñ gêwiñ bin agwa-agwa ñagêdô gêwiñ. Sêmoasiñ ôliñ ñapepgeñ gebe seboc gêñ ñanô tau tonañ (Apos 17:18). Takac Stoiki.

Epod Ŋalô Ebolai awenŋa teŋ. Gêŋ tau obo ŋagêdô teŋ, nan ŋacdabuŋsêga gênôŋ gêsac magi-m-agêc. Obo tau ŋaatali teŋ gêc, nan Urim to Tumim kêsêp ŋalêlôm ma gêsac eŋ bôdagi. Ŋagêlôŋ pocawa 12, nan teto Israelnêŋ gôlôacmôkê 12 nêŋ ŋaê kêpi. Ŋalô tau ŋam ŋagêdô oc gêc, mago gêc awê ŋapep atom. Takac Urim to Tumim.

G

Gamêŋ Dabuŋanô Tau Israelnêŋ Lômbec to Lômbec Dabuŋ ŋabalêm ŋalêlômsêga. Poac Ŋakatapa kêkô Apômtaunê balêm tonan, taŋ geoc tau lasê gêmoa nan. Ŋacdabuŋsêga kêsô balêm tau kêtû dim tagen kêtôm jalagen gêdêŋ Omsêga Wama nan. Takac Lômbec Dabuŋ, Omsêga Wama, Poac ŋakatapa.

Gamêŋ Ŋakêlêndiŋ Secŋa Ŋalau sec nêŋ gamêŋ kapoacwalôŋa. Êsêac sêôŋ Anôtô êmêtôc êsêac êndêŋ Bêc Ŋamuŋa tec sêŋgôŋ. Embe taêŋ ênam gebe sêwi gamêŋ tau siŋ, oc sêŋgôm elêmê. Takac Gêsuŋbôm, Lamboam.

Gamêrl Undambêŋa Takac Anôtônê Gamêŋ, MNŊ.

Garnet Pocawa kokoc teŋ.

Gejobwaga Anŋa Biŋlênsêm Langwa ŋaê tonec kêpi laumata gamêŋ me lau-m me malac teŋŋa. Anŋa Biŋlênsêm Wakuc ŋaê tau kêpi lau kain telêac gebe (a) Anŋa Ŋawae Ŋajam ŋaê tau gêjac Judanêŋ laumata kapôêŋ, taŋ têtôŋ Anôtônê biŋ gêdêŋ nêŋ lau nan ŋawae. Ac ŋagêdô têtû kasêga jasêwiŋ kaunsil (Sanhedrin). (b) Anŋa Aposolo 11-21 to anŋa

aposolonêŋ papia ŋâê tonan kêpi gôlôac buŋa ŋagejobwaga, taŋ sêjam jaom gôlôac dabuŋ nêŋ koleŋ to nêŋ lêŋ. (c) Anŋa Geoclasê ŋâê kasêga me laumata kêpi lau 24, tê sêngôn sêgi Anôtônê lêpôn kiŋŋa auc nê. Lau tau oc sêjam Anôtônê lau laŋôn. Takac Kaunsil.

Gêmêc Ŋawê Matai 13:31 to 17:20 sêpuc gêmêc ŋawê gêjô ka mastet ŋawê. Ka lulugeŋ ŋawê saunânô kêtôm tau, amboac dauŋ ŋawê.

Gêŋmalu Lau Israel sêkôc ka teŋ ŋatêkwi kêtû nêŋ gêŋmalu ma nêŋ medisîn gêwiŋ. Ac seŋ oso lau sêmac êndu nêŋ ŋawêlêlaŋ ŋa gêŋmalu tokaiŋ-tokaiŋ amboac tonan (Mar 16:1; Luk 23:56; Joaŋ 19:40). Takac Katêkwi.

Gêsunjbôm Takac Lamboam ŋakêlêndiŋ Sec.

Gog Gêmuŋ andanŋenânô Gog kêtû kiŋ gêŋgôn gamêŋ Magog. Eŋ kêtû lau Israel nêŋ ŋacjo anŋa lau samuc nêŋ ŋadôndôn (Geoc 20:8).

Grik (a) Lau Grik tau (Joaŋ 12:20). (b) lau tau nêŋ gamêŋ, taŋ gêc Gwêc Ŋaluŋ gêdêŋ ŋanodoŋa (malasêga Aten, Korint, Pilipi). (c) lau Juda tê teneŋi sêkôc êsêac anŋa gamêŋ jaba ma sêsôm Grik aweŋ kêtû tôŋ êsêac nê (Apos 6:1; 9:29; 11:20; 18:4; 20:21; Rom 1:14; Kor I.1:22). (d) ŋâê Grik kêpi lau samuc gêwiŋ (Rom 1:16; 2:9; 3:9; Kor I.1:23; 12:13; Gal 3:28).

Gwêc Koc Ebolai sêsam sebe Gwêc Siŋ gebe gwêc, taŋ siŋ to ôpic kêkô gêjam auc nan. Ŋâê Gwêc Koc kêpi (a) gamêŋ nan andanŋen bugêjacton to nom lêplêp gêjam auc, tê gêc Gwêc Koc to Gwêc Ŋaluŋ ŋasawa nê. Gamêŋ taŋ lau Israel sêwi Aiguptu siŋ ma jasêô lasê nan (Eks 14). (b) Ŋasuc taŋ malac Suez gêc nan. (c)

Նասուք տաղ մալաք Ագաբա գեւ ռաղ, մա (Ը) Գւեւ
Կոք տաւ.

Հ

Հալեւույա Ալանեմ Անօտօ, Աւեղ եւեւ Անօտօ.

Հերմես Լաւ Գրիք ռեղ անօտօ յաբա տեղ, տաղ կետու
էսեաքնեղ անօտօ ռեղ յաքաեղ ռաղ (Աթոս 14:12).
Կաքաք Տոյս.

Ջ

Ջալա Կաքաք ԿալենԸր.

Ջալա Կետու 7 Կետօմ յալա կետու 7 յալա Լաւ Իսրաէլ սեսե
գեղ կեսեք ռեղ կօմ աթոմ. Տեբե ռոմ էլեւաղ
տաւ աքոմ տեք սեգօմ. Տեբե ռեղ ռոմ էկեղ օմ.
էսեաքնեղ տօք էնԸեղ Լաւ տեղ եմբե էնեւ, աք սեւի
սիղ գեԸեղ յալա տաւ. Կաքաք Ջալա-Լաւ-Տեսի-Աւեղ-
Տաղ, մա Օմ Ջալա կետու 7.

Ջալա Կաքաք Լաւ Իսրաէլ սեյաք ռեղ կօմ յառօ
սաթօք սա սալաքոմ, ցօ սելիք ռեղ Ջալա Կաքաք
կետօմ Լաւ Կառառն սեգօմ կառառնեղ կեսեք
ռեղ կօմօ ռաղ (Էքս 34:22). Գօ կիղ Ջօյակիմ
կեկեղ յառօք Կաքաք գեմաղ Օմսեգա Քասա (Էքս
12:2; Լեւ 23:5), մացօ սեսաք ռօք Լաղաա տօղ
գեւիղ յաղաղ (Լեւ 23:4). Կետու յաւա աք սեւաքա
յառօք յառադա սա կետիաւ. Կաքաք ԿալենԸր.

Ջալա Կաքաք Նաօմ (Օմ Ջալա Կաքաք) Լաւ Իս-
րաէլ սելիք օմ տօնաղ տօ Օմբեք կեքի տաղեղ կեսեք
կօմօ գեԸեղ տեմ սեյաք ռեղ կօմ յառօ սա գեբաքնե
սա ռաղա. Աք տաեղ գեյաւ ռօք սեյաք կաւի Լօմ
Ըաքաղ յառադա (Էսրա 3:6) մա Անօտօ կեմօադիղ
քօաք գեԸեղ Լաւ տաւ կետու Կաքաք ռաղա. Տելեւաղ
ռեղ կօմ սաթօք գեԸեղ օք տօնաղ մա սեկեղ ոա
գեԸեղ Աթօմտաւ (Լեւ 23:23ղղղ). (Մացօ տասա

Gal 4:10 to Kol 2:16ŋg ma taêŋ ênam.) Israel taun sêsam om tonan gebe Rosh Hashanah.

Jala-Lau-Sêsi-Aweŋ-Suŋa Kêtôm jala 50-50 geŋ lau Israel sejop om tonan. Sêkêŋ waba, nan lau teŋ sêjô nêŋ tôp atom ma gelom êsêac nan, samob gêmu gêdêŋ ŋatau kêtiam. Go Juda, nan têtû nêŋ lau teŋ nêŋ sakiŋwaga (gêŋôma) nan, ŋataui sêwi siŋ sêmu dêdêŋ nêŋ gôlôacmôkê sêja kêtiam. Ma sêsê gêŋ kêsêp nêŋ nom gêdêŋ jala tonan atom, dedec gêc gebe êlêwan tau ma êkêŋ om amboac tonan. Takac Om Jala Kêtu 7ŋa.

Jane agêc Jambre Parao kêkalem nê mectoman to lau mêtê, taŋ sêgôm gêŋtalô kêtôm Mose agêc Aron nan, ŋamiŋ gêc Eksodus 7:11 to 22 ma ŋaê teŋ gêwiŋ atom. Paulu keto mectomanwaga luagêc nêŋ ŋaê gêc Tim II. 3:8 gebe Jane agêc Jambre. Aêac tatap ŋaê tau sa anga Biŋlênsêm Langwa atom. Têdôn gec awenŋen gelom-gelom mêŋPaulu gêŋô ma keto.

Jao Jao gwalêkiŋ gêdêŋ lau Juda sejop e kêkêŋ wapac êsêac. Jao tau ŋam gebe êmbalan lau samuc nêŋ mêtê geo auc gebe naelom lau Israel atom. Jao amboac tonan masi anga Biŋlênsêm Wakuc. “Têmtac êwiŋ lau waban aôm amboac têmtac gêwiŋ taôm” gêjam gôliŋ lau buŋa kêtû nêŋ lêŋ samobŋa (Joan 15:12; Gal 5:14). Biŋsu tagen tonan kêkaton jatu to jao samob sa. Embe tajop, oc tamoasiŋ taun kwalec teŋ atomanô. Takac Sabat.

Jaspa Pocawa teŋ. Ŋagêdô matacmatac, ŋagêdô ŋawa kêtôm glas. Takac Pocawa.

Jist Biŋlênsêm Wakuc awen Jabêmŋa ŋamataŋa

sêpuc golenġ gêjô jist su. Lau sêpsêp sêpac polom ŋamêtê amboac tonec gebe Sêgaluġ jist to polom matac ma bu sêgamuġ e jist gêjam polom auc ma kêsu ŋ acgom, go sêpac. Embe tasa polom teġ ŋa bôjaġ ma tasala ŋasêbu, oc talic ŋalasê-lasê gêjam auc. Ŋalasê ŋam kêsêp jist gêgôm polom kêsuġ, tec taenġ ŋajam. Jist kêsêli polom popoc e kêsuġ nê, kêtû Gamêġ Undambêġa ŋadôndôġ teġ (Mat 13:33). Go Jesu gêjam dôġ Parisai to Sadukai ma Herodo nêġ mêtê kêpi jist gêwiġ. Embe tajop tauġ atom mêtê geo oc ênam aêacnêġ ŋalêlôm samucġen auc amboac jist gêjam polom matac auc nan amboac tonanġ. (Mat 13:33; 16:6ŋgg; Mar 8:15; Luk 12:1). Takac Parisai, MNġ.

K

Kalender Lau oc kêpiġa gêmuġġa sêmasan nêġ Kalender kêtôm utitalata ŋalêġġenġ. Lau Israel sêjac nêġ jala gêġgic kêtôm sêlic ajôġ kêsô, tec têtap ŋabêc 354ġenġ sa, kêtôm ajôġ 12 solop, mago ajôġ tagenġ ŋabêc 29. Go ajôġ samob ŋawoke aclê-aclê kêtômġenġ, ma woke teġ ŋabêc 7. Êsêacnêġ têm kapôêġ lu-agêc gebe Ockêsa to komô. Ajôġ tau tonec gebe (1) Nisan (Abib) kêtôm March/April, (2) Ijar kêtôm April/Mai, (3) Siwan kêtôm Mai/Juni, (4) Tamus kêtôm Juni/Juli, (5) Ab kêtôm Juli/August, (6) Elul kêtôm August/September, (7) Tisri kêtôm September/October, (8) Bul (Mardewan) kêtôm Oktober/Nowember, (9) Kislew kêtôm Nowember/December, (10) Tebet kêtôm Desember/Januar,

(11) Sebat kêtôm Januar/ Februar, (12) Adar kêtôm Februar/ March. Takac Ajôn̄ tau ŋaê.

Kalsedoni Pocawa teŋ.

Kamelian Pocawa teŋ.

Kanom Aêac lau buŋa tangamiŋ nêŋ waba êmoasiŋ aêac tauŋgeŋ atom, tanam Gôlôac Dabuŋ to ŋakoleŋwaga ma Kôm Mêtêŋa (Missionŋa) ma lau ŋalêlôm sawa to sêŋgôn̄ jageoŋa saman. Kôm tonan̄ gêjac aêac ŋawaegoc. Kêtu tonan̄ŋa tauŋ takêŋ biŋ amboac tec êtu nêŋ ŋagôliŋ ŋajam teŋ gebe Êtôm omgeŋ takêŋ nêŋ mone êsêp kanom gebe tapuc kôm tonan̄ ŋai tôŋ dawin̄. (Apos 24:17; Kor I.16:1ŋgg; Kor II.8-9; Rom 15:25ŋg) Takac Da, Takis.

Kapoac Lau lanŋwa gêmuŋŋa sêpuc kapoac ŋam gebe têtap ŋacgeŋgeŋ teŋ nê ŋaê sa. Grik andan̄geŋŋa sêgôm gebe nêŋ anôtôi jaba seoc biŋ lasê êndêŋ êsêac sêjala katôn̄a. Lau Niuginiŋa sêpuc kapoac sêgôm amboac tonec gebe Tetoc kapoac teŋ jagêc nom ŋadêmômê gêmu kêpi, go tetoc kapoac teŋ ŋatêpômê jakêkô, taŋ gêc nan̄, ŋadêmômêtêkwa ŋaô. Sêsaê sêmoa ma sêsam launêŋ ŋaê lasê-lasê. Sêgôm e kapoac ŋaôn̄a embe êkô ŋapan̄ êsa, go ŋaê tê kêsa awen̄ nê, geoc geŋgeŋtêna lasê gêdêŋ êsêac ma sêjac eŋ ŋagêjô. Têtap lau geo sa ŋa mêtê tonan̄ keso samucgeŋ. Ŋam gêc awê (Joan̄ 19:24).

Kasêga Takac Gejobwaga, Laumata.

Katapa Takac Poac Ŋakatapa.

Katêkwi Israel sêkôc ka gamêŋ jabaŋa teŋ (Arabian̄a) ŋatêkwi kêtu nêŋ Gêŋmalu. Lau Mêtê an̄ga oc ŋam sêkêŋ gêdêŋ ŋapalê Jesu (Mat

2:11). Katêkwi tonanġ ŋapopoc kêsêp laclu (kuki) ma sêkêc ja geŋ, go ŋajadaunġ tonġamalu jagêġjam andu popoc. Lau sêlic kêtũ tetenġ mec gêdêġ Anôtô ŋadôndôġ. Takac Gêġmalu.

Kaunsil Lau Juda nêġ laumata sêkac taunġ sa kêtũ sêmansaġ launêġ biġġa. Laumata 70 sêġgônġ Kaunsil tau, taġ ŋagôlinġ gêc ŋacdabuŋsêġaġa. (Mat 26:59; Apos 5:41; 17:34).

Kawi Omsêġa Kawiġa Lau Juda taêġ gêġjam nêġ siŋsêlêc towae Judas Makabeus kêku lau Siria tulu ma gêġjac kawi altar lôm dabuġ Jerusalemġa ma têtũġ lampe gelom kêtiam naġ gêdêġ jala 165 B.C. Êsêac sêġjac m om tau gêdêġ ajônġ Kislew ŋabêc 25 (amboac Desember 10) ma sêlic om tau kêtôm oc samuc 8. Juda taunġ sêsam om tonanġ sebe Hanuka.

Kêpa ŊĀê Kêpa me ŋĀê Petere ŋam tagenġ gebe Poc. Lau Aramai sêsam poc gebe Kêpa lau Grik sêsam gebe Petere. Aposolo Simon kêsam Jesunê ŋam lasê, tec gê ŋĀê Poc kêpi enġ Mat 16:18. (Joanġ 1:42).

Kilisi ŊĀê Kilisi lau Grik sêsam kêpi Apômtau Jesu gêġô ênê ŋĀê Ebolai awerġa “Mesia” su. ŊĀê lulugenġ ŋam gebe “Seġ oso enġ”. Sê ŋĀê Kilisi kêpi enġ nê ŋam gebe Anôtô tau kêġalinġ enġ sa to kêkalem ma kêsakinġ enġ kêtũ Kêsiwaga to Apômtau. Takac Taġinġ oso.

Kislew Israelnêġ Kalender ŋaajônġ kêtũ 9ġa. Ajônġ tau kêtôm ŋasawa amboac Nowember 15 e jagêdêġ Desember 15. Takac Kalender.

Lala Sekolonj Genja (Mat 3:12). Takac Siac Têtiņ Gêņja.

Lamboam (a) Gamêņ taņ lau sêmac êndu naņ, nêņ katuņ sêmoaņa. Lau Grik sêsam sebe Hades. Êsêac to lau րագêdô taêsam taêņ gêjam gebe gamêņ tau gêc nom րալêlôm (Dait 32:22). Lau teņ aņga Lamboam sêsa sêmu sêmêņ nom natêtôm atomanô. Sêsaê Anôtô gêmoa jaêc êsêac (Pes 6:5; 30:9). Lau gêdêņ katuņ sêsaê Anôtô gebe ênam êsêac kêsi aņga gamêņ tau (Pes 49:15), gebe eņ kêtu Lamboam րաtau. (b) Lamboam toņandaņ me Lamboam Նակêlêndiņ Sec Grik sêsam sebe Gehenna. Նաê luagêc tonaņ gêc Binlênsêm Wakuc (Mar 9:43, 45, 47). Apômtau Jesu kêsêp Lamboam gêja րam gebe gêmac êndu biņ րanôgen, mago Tama Anôtô gêņu eņ sa aņga րacmatênen, tec mata jali kêsa ma gêdi sa kêtiam. (Rom 10:7; Pet I.4:6; Geoc 1:18).

Lamboam Նակêlêndiņ Sec Gêjac lau sêmac êndu tapaôņgen katuņ րawae atom. Lau tê Anôtô êmêtôc êsêac e êkic nêņ biņ êtu tôņ su nêgen sêņgôn gamêņ tônê êtu têlê gebe nêņ sec to geo րagêjô tonaņ (Mar 9:43, 45, 47). Mêtôc Նamuņa tau tonaņ. (Joaņ 5:29; Pet II.3:7).

Lau Samuc Anôtô kêjaliņ lau Israel sa têtu ênê lau, ma lau, taņ eņ gedec êsêac sêmoaņa naņ, ac sêsam sebe lau samuc (Tes I.4:5). Anôtô kêmoatiņ nê poac gêdêņ êsêac atom, gêdêņ lau Israelgen. Êsêacnêņ րագêdôgen ocgo nasêwiņ Anôtônê lau. Jesu Kilisi kêkêc nê dec siņ aņga kakesotau kêtu րamalac pebeņja su acgom, tec րabiņ teņ (Kol 1:19ղ). Balan kêsêlô su, tec

geŋ Juda to Grik ma lau samuc gēŋgic sêkô dēmôêŋa amboac gēmunŋa kêtiam atom. Sêkêŋ gēwiŋ Kilisi gēbiŋ samob tôŋ, tec têtū Anôtônê laugac (Kol 1:21ŋgg). Takac Grik.

Lau Sec Takac Telon

Lau Undambêŋa Lau naŋ sêsêp Anôtô to ŋamalac ŋasawa. Lau Israel gēmunŋa taêŋ gējam aŋela sêgi Anôtô auc amboac kiŋ nomŋa teŋ nê lau kapôêŋ sêgi eŋ auc sêkô, sêjac nêŋ kolenŋ ŋamiŋ gêdêŋ eŋ ma sêôn eŋ gebe êsakiŋ êsêac êtu kôm wakucŋa (Job 1:6; 2:1). Anôtô Latui (Gen 6:2,4) ŋam oc kêsêp ŋalau amboac tonanŋ. Takac Aŋela, Bôc.

Lauben Lauo to ŋac ŋagêdô sêsôm mec kêpi lau gebe dêndac gēŋwapac amboac gêmac to gēŋ êŋgôm êsêac e sêŋgônŋ naeo ma enseŋ êsêac su sênaŋa. Lau amboac tonanŋ sêmoa Israel sêwiŋ. Lau naŋ sêkêŋ gēwiŋ Anôtô kwalec taêŋ kêka nêŋ sôlônŋ to gēŋ gebe ênam êsêac sa. Bibolo gêlic lau tau amboac sêjam saki ŋ gêdêŋ anôtôi jaba, tec gêjac jao ŋajaŋa (Gal 5:10; Geoc 21:8). Aêac lau buŋa takêŋ gēwiŋ to ôliŋ andanŋ Laimôkê Anôtô, tec taêŋ kêka to daê lamu eŋ taugenŋ e tatêc gēŋ teŋ atomanô.

Laumata (Gôliŋwaga) Takac Gejobwaga.

Legion Lau Rom nêŋ siŋwaga tonŋ kapôêŋ teŋ amboac lau 6,000. Ŋalô tau ŋam teŋ gebe taêsam ŋasec (Mar 5:9; Luk 8:30).

Lemen Parisai to lau sêkwasiŋ lemenŋ kêtū ŋatêmuiŋagenŋ atom, ac sejop nêŋ ŋagôliŋ tec sêgôm. Judawaga sêlic gēŋ ŋagêdô gebe selec ma ŋagêdô gebe ŋatêmui. Embe sêmoasac gēŋ

ten, nan nêŋ biŋsu gêwa sa gebe ŋatêmui, go ŋatêmui tau oc elom êsêac ma êŋgôm êsêac têtû sec. Sêgôm nêŋ ŋalêlôm ŋatêmui kêsa, tec sêkwasiŋ lemeŋ kêtû ŋadôndôŋ gebe ŋatêmui gêwi êsêac siŋ têtû selec kêtiamŋa. Lemeŋ kêpi gêŋ gwalêkiŋ, tec sê go tauŋ ma sêkwasiŋ lemeŋ todim-todim. Jesu to nê ŋacseŋomi sêgôm atom, tec sêsôm ŋabiŋ (Mat 15:2; Mar 7:2; Luk 11:38). Takac Sec, Selec.

Lêŋuckêm ŊĀĒ tonan gêc lau gêmuŋŋa nêŋ seboacogeŋ. Sêwa Lêŋuckêm tau sa gebe amboac pap kapôêŋ ten. Ŋagêdô sêsam sebe moac (me iwa). Sadanê ŋĀĒ ten tonan (Geoc 12:3 – 13:4; 20:2,3). Anôtô kêku Lêŋuckêm tulu (Geoc 20:21; 20:7-10).

Lewi, (a) Ŋac ten anŋa Lewinêŋ (Luk 10:32; Apos 4:36). (b) Ŋac ten nan kêpuç dabuŋwaga tôo kêtû nêŋ sakiŋ lôm dabuŋŋa.

Lewiatan Bôclai gwêc to buŋa ten, ŋawae kêtû gwasa su. Lau ŋagêdô taêŋ gêjam kêsêp iwa. (Pes 74:14).

Lômbec Lau Israel sêmoa Lôc Sinai ŋalabu sêmoageŋ ma Anôtô kêsakiŋ Mose gebe naêsôm lasê êndêŋ êsêac gebe “Lau tau sênsuŋ aêŋoc bec obo dabuŋ ten sa gebe najanŋôn jawiŋ êsêac. “Êsêac tec sêmasaŋ Anôtônê lôm to ŋagêŋlêlôm e sêjac dabiŋ tomalageŋ. Su go tao jagêsac lômbec ŋĀĒ ma Apômtaunê ŋawasi gêjam gamêŋ tau auc, taŋ sêjala gebe Anôtô mênŋgêŋgôn gêwiŋ nê lau. Takac Eks 33. Takac Bec, Ombec, Omsêga Lômbec.

Lômmôkê Gôlôac ŋagejobwaga, taŋ sêjam jaom lôm dabuŋ to ŋagêŋlêlôm. Takac Gejobwaga,

Kasêga, Laumata.

M

Magiņ Kêsu Gam ŋagêmac teņ gêgôm lau magiņ kêsu e lemeņ to/me eņkaiņ kêtû goloņ sêkôc gêņ me sêsêlêņ jageo. Ŋagêdô têtû puliņ. (Mat 11:5; 18:8; Luk 14:13; Apos 3:2).

Mana Gêņ naņ Anôtô gêlôm lau Israel ma seņ gêdêņ sêô-sêô sêmoa gamêņ sawa naņ. ŊĀĒ Mana tanam ôkwi gebe “Asageņ.” Sêsam amboac tonañ gebe gêņ tau ŋam kêsiņ tau gêdêņ lau.

Mectomaņ ŊĀĒ tonañ kêpi lau, taņ sêgôm nêņ mectomaņ naņ, gebe sêkôc beņ sa aņga lau gêmac nêņ ôliņ.

Mesia ŊĀĒ Ebolai awenņa tonañ ŋam gebe “Ŋac taņ seņ oso eņ naņ.” Tanam ôkwi ŋa Grik awenņ gebe “Kilisi”. ŊĀĒ tau kêpi Kêsiwaga, taņ lau Israel nêņ propete laņgwa seoc eņ lasê kêtôm Anôtô gêjac mata eņ gêdêņ nê lau. Takac Kilisi.

Mêtemôkê Kêdôņwaga Mêtêņa me ŋac gêjam mêtê lauņa, me ŋac kêpuc Mêtê ŋamņa. (Mat 23:8; 26:25; Mar 9:5; Joañ 1:38) Takac Rabi.

Moac Laņgwa ŊĀĒ tonañ kêpi Lêņuckêm me Sadaņné ŋadôndôņ teņ (Geoc 12:3-17; 20:2-3).

Moasiņ Dabuņ Apômtau Jesu Kêwaka Moasiņ Dabuņ sa gêjô Judanêņ Pasa su. Eņ kêsam polom to wain gebe eņ tau nê ŋamêsôm to dec. Biņlênsêm Laņgwa ŋapoac kêpi domba daņa ŋadec. Biņlênsêm Wakuc ŋapoac nec kêpi eņ tau nê dec dêbuņ, taņ eņ kêkêc siņ aņga kakesotau gebe êsuc sec ôkwi. Lau buņa tec seņ Moasiņ Dabuņ totaêņ gêjam eņ gebe kêtû

poac wakuc րասելիյա. Moasiյ Dabuյ nec րաէ տեյ гебе Tapô Polom Êkôcյа (Apos 2:42). Moasiյ Dabuյ гêбиյ аеаc lau buյа tôյ тamiյ Apômtau to тamiյ тауյ гêдêй-гêдêйgenյ тату Gôlôac Dabuյ тagenյ. Takac Pasa, Sêliյwaga.

Moloko Lau Kanaan andaյgenյա нêй anôtôi jaba нêй տեյ, таյ sêkêй gôlôac sauy têtu da гêдêй eյ (Dait 12:31).

Môp, Tanac Môp Tauյ Takac րатêmui, Sec, Selec.

N

Naյenյ Meciյа Judawaga sêmasaյ bôc naôlic kêtu ômbiյkap toatali րasec-րasec ma sebec. Teto biյsu րagêdô amboac Dait 6:4-9 gelom papia sauy ma sêkêй kêsêp atali tau гêյа. Go гêдêй tetenյ mec րanoc ac sebec kêtôm naյenյenյ ma atali tonalô dabuյ naյ гêsac тeյbeley. Ac sêka ômbiյkap tonaյ тeյ amboac joc гêc lemenյ гêwiյ. (Mat 23:5).

Niptêkwi Takac Taniյ Oso.

Nisan Israelnêй Kalender րaajôյ րamataյа. Ajôյ tau րաէ տեյ гебе Abib. Kêkwa րasawa тeյ amboac March 15 e jagêдêй April 15. Takac Kalender.

Noc Sêյam Dabuյ Moյа (Apos 27:9) Noc tonaյ Omsêga Wama, naյ sêlic гêдêй Oktober 1 (Tisri 10). Ajôյ tonaյ lau Juda нêй komô kêdabiյgac, tec sêlac нêй waյ тagenյ-tagenյ kêtu gwêc secյа. Go гêдêй komô tau, Nowember 15 e March 15, sêwi siյ samucgenյ, sêlac waյ тeյ atom e gamêй րajam êsa acgom. Takac Kalender, Omsêga Wama.

N

Nabelo (Natalô) Takac Pen

Nacdabu**nsêga** Enj kêtû lau Juda nêñ dabuñwaga nêñ laumata. Kaunsil ñagôlinj gêc enña. Kêtu dim tagenj kêtôm jalagenj enj kêsô Gamênj dabuñanô tau anja lôm dêbuñ gêja gêdênj Omsêga Wama jakêkênj da gêdênj Anôtô kêtû enj tau to lau Israel samob nêñ secña. Enj gêsuj da kêtôm bêcgenja gêdênj Anôtô. Anja Binlênsêm Wakuc ñacdabuñsêga têlêac tonec nêñ aê gêc gebe Anas agêc Kaiapas ma Ananias. Kilisi gêmênj tec poac lanğwa ñasakiñ samob tonanğ gêjac pep. (Papia gêdênj lau Ebolai.) Takac Kaunsil, Omsêga Wama.

Nacsenjomi Naê tonec kêpi lau nanj têdaguc to sêwinj ñac tenj gebe êndônj binj wakuc êndênj êsêac sênô to sêjala. Anja Binlênsêm Wakuc sê ñaê tonanğ kêpi lau, nanj têdaguc ñackêsagu Joanğ to onanğ sêkênj gêwinj Jesu nanğ, go kêpi lau 12, tanğ Jesu tau kêjalinj êsêac sa ma têdaguc enj banğbanğ nanğ.

Nalau **Dabuñ** Takac Anôtô Têlêtagenj.

Nalau **Sec** Lau Israel têtêc gebe toñaclai ma têtôm gebe têtû kasec ñamalacña. Sêlic Nalau Sec amboac Sadanğnê lau jaenğ to nê sakinğwaga. Takac Alenğ, Belsebul, Sadanğ (MNJ).

Nalê**sô** Lau Israel sêsi ñalê**sô** genkalenğ ñakwê ñalêsu aclê ñam gebe lau sêlic ma êkênğ puc êsêac gebe taênğ ênam Apômtaunê binjsu ma sêmansanğ. (Mat 23:5)

Natekwi Ka to gênğ ñatêkwi sêkôc kêtû gênğmaluñ.

Natêmui Judawaga seboç gênğ dêmôênja ñagêdô

kêtom gebe êngôm êsêacnêj ɲalêlôm ɲatêmui êsa, tec seɲ gêj ɲagêdô palin-palinɲeɲ atom. Seɲop ɲajao sêgôm kêtom Mosenê Binɲuɲa ɲapeɲeɲ. (Apos 10:14ɲ; 11:8ɲ; Eb 9:13) Takac Mop, Selec, Sec.

O

Om Takac Sabat.

Om Ajôn Kêsôɲa (Ajôn kêsêp gwêc gêja) Lau Israel sêlic bêc, taɲ ajôn gêc tôj su ma ɲagelenê kêtu nêj om teɲ taɲa. ɲam gebe êsêacnêj ajôn wakuc teɲ mênkêsa ɲanoc tonan, tec tetoc sa kêtom om Sabat, taɲ sêlêwanê kôm ma sêkac taɲ sa anɲa lôm dabuɲ ma seno moasiɲ jaseɲ sêwiɲ taɲ. (Kin II.4:23; Jes 1:13ɲ; Am 8:5; Sam I.20:18-24)

Om Jala Kêtu 7ɲa Lau Juda nêj om kainteɲ, taɲ sêse gêj kêsêp nom gêdêj jala tonan atom, gebe nom êlêwanê tau ma nêj kôm êkêj om amboac tonanɲeɲ. Takac Jala Kêtu 7ɲa, Jala-Lau-Sêse-Aweɲ-Suɲa.

Om Jala Wakucɲa Takac Jala Wakuc.

Om Polom ɲalucɲa Lau Israel sêlic om tonanê gêdêj Omsêga Pasa, taɲ seɲ polom ɲaluc kêtom bêc 7 (Nisan 15-22 kêtom April woke ɲamatana). Tapac polom ɲamête amboac tonec gebe takêj jist êsêp polom matac ɲalêlôm ma taɲgaluɲ e êsêli popoc ma êsuɲ. Polom ɲaluc tonanê ɲamête teɲ. Sêkêj jist to gwêc kêsêp atom. Sêgôm gebe lau Israel taêj ênam Anôtô gêjam êsêac kêsi anɲa nêj ɲacjo Aiguptu nêj lemeɲ naɲ. (Eks 12:14-20; Mat 13:33)

Ombec Takac Omsêga Lômbec.

Omsêga Lômbec Lau Israel sêlic omsêga tonan taêŋ gêjam gêŋ tonec ŋai gêdêŋ om tau gebe (a) Anôtô gêjam abenji sa ŋa mana to bu ma kêmbico gêdêŋ taŋ sêjam bêbêcgeŋ sêô sêmoa gamêŋ sawa nan. Kêtu tonanŋa lau tau sêkaja kalatu to gêŋ jasêjam kêtu nêŋ bec to ŋagadê kêkô nêŋ têclabu to malacluŋ ma nêŋ andu ŋasasacô gêwiŋ. (b) Sêgi malac Jeriko auc e sêôc ŋatuŋbôm popoc. (c) Sêjac nêŋ kôm ŋanô (mopolom to kaŋanô ma niptêkwi to wain) sa kêpi andu gêja. Taêŋ gêjam biŋ tonan ŋai, tec sêkêŋ om tau kêtu nêŋ om têtac ŋjamŋa kapôêŋ teŋ, taŋ sêôc tômtôm to bamlaun ma sêjam Pesalem kêtu nêŋ wê to sêkêŋ kôm ŋanô kêtu da gêdêŋ Anôtô ma sêŋô mêtê kêsêp om tau ŋasawa kêtôm bêc 7 tonan ŋapan. Gêdêŋ om tau ŋabêc ŋamuŋa dabuŋwaga teŋ jakêkati bu anŋa Siloa mênkêsêwa kêpi altar dajaŋa gêja gêdêŋ lau samob sêkac sa sêlic toôliŋ kêpigeŋ. Lau Israel sêlic nêŋ om towae tonan kêtôm jalageŋ gêdêŋ ajôŋ Tisri (Oktober. Apômtau Jesu gêlic Ombec nan sêpuc ŋamiŋ gêc Joaŋ 7. Lau Juda sêsam ŋa tauŋ awenŋ gebe Sukot. Aêac tasam gebe Ombec.

Omsêga Pasa Takac Pasa.

Omsêga Sêjac Kôm Ŋanô Sanja Ŋaê teŋ gebe Sen Kôm Ŋanô Lasêŋa. Lau Israel sêsuŋ nêŋ kôm ŋanô ŋamêc gêdêŋ Anôtô kêtu nêŋ da danŋe gêdêŋ eŋ. (Eks 34:22) Sêlêwanŋ kôm ma sêmoa totêtac wapigeŋ. Sêlic Omsêga Pasa su ma semoa e ŋabêc 50 kêtôm woke 7 x 7 gêjaŋa acgom, go sêlic om tau, tec sêsam ŋaê teŋ gebe

Pentekost. Takac Pentekost.

Omsêga Wama Om tonec lau Israel nêŋ Omsêga kapôêŋanô tau, taŋ ŋacdabuŋsêga kêkêŋ da gêdêŋ Anôtô gêjô lau Israel nêŋ sec samob su (Lew 16). Lau pebeŋ sêjam dêbuŋ mo to kôm gêdêŋ om tonan. Sêlic om tau gêdêŋ nêŋ ajôŋ Tisri ŋabêc 10 (amboac Oktober 1). Ac sêsam ŋa taun awen gebe Yom Kippur. Takac Noc Sêjam Dabuŋ Moŋa.

Oniks Pocawa teŋ.

Osiana Lambiŋ êndêŋ Anôtô, talanem Apômtau.

Ŋamanô gebe Ônam samaŋ. Go sêjam ôkwi kêtû nêŋ lasê, nan sêmôêc gêdêŋ taun têntac wapigen. (Mat 21:15; Mar 11:9).

Oso Takac Taniŋ Oso.

P

Paradis Undambê tau ŋâ teŋ tonec (Luk 23:43; Kor II.12:3).

Parisai Judanêŋ lau toŋ teŋ, taŋ sêmoa gêdêŋ Apômtau Jesu nê têm nan. Ac sêwaka taun sa gebe lau gêdêŋ sêlêlêc ŋagêdô samob su gebe sêmasan Mosenê Biŋsu to taun nêŋ ŋagôliŋ, tê sêjac têku biŋsu tau nê, samob tomalagen.

Pasa, Omsêga Pasa Lau Israel nêŋ Omsêga teŋ, taŋ sêlic gêdêŋ ajôŋ Nisan ŋabêc 14 (amboac April 1). Anôtô kêkac nê lau su anŋa Aiguptu, tec kêsôm sêlic om tau gebe taêŋ ênam en gêjam êsêac kêsî êsêp om tonan êtôm jalagen (Eks 3:18; 5:3; 7:16). Ŋâ Pasa tau ŋam gebe Anôtô gêôc lêlêc Israelnêŋ andu, taŋ sêsê domba Pasa ŋadec kêpi katam ŋakagêbôc gêja nan (Eks

12:23-27). Lau Juda sêsam om tau ŋa taun awen gebe Pesach. Takac Moasin Dabun.

Pentekost ŊĀê Pentekost ŋam gebe ŋabêc kêtū 50. Sêsam amboac tonan gebe ŋabêc 50 geŋ Omsêga Pasa to Pentekost tau gêngic. Sêjac nêŋ mo to gêŋ sa kêpi nêŋ andu gêja su, tec sêlic om tau, taŋ sêjam dan ge gêdêŋ ŋacmoasin Anôtô.

Peŋ, Peŋ Sepeŋ Ŋatalôŋa Embe tato papia êndêŋ taun, jac tato nêŋ ŋĀê ênêc ŋalabuŋa, gebe êwa ŋac-ketowaga sa êndêŋ ŋac, nan papia tau gêjac eŋ ŋawae nan. Lau langwa oc ŋamŋa sêmasan nêŋ gêbôm teŋ kêtū nêŋ peŋ, tec sepeŋ ŋatalô kêpi nêŋ papia jagêwiŋ (Kin I.21:8). Peŋ ŋamanô tau tonan. Biŋ nan sepeŋ peŋ kêpi ŋasaban gêja nan, kêsiŋ tau gêdêŋ lau samob gebe lau teŋ sêkac ŋapeŋ atom, ŋatau taugen êkac ma êsam biŋ tau (Dait 32:34). Kêtū tonanŋa sêkic ŋasaban ŋa lêkôŋ tôŋ acgom, go sêsap ŋaomata ŋa katêkwi tôŋ tamiŋ saban tau ma sepeŋ ŋataunê gêbôm (ŋĀê me ŋabelo me ŋatalô) kêsêp katêkwi gêja (Geoc 5:1).

Poac Lau teŋ embe sêmansan biŋ teŋ e nêŋ ŋalêlôm to awen êpi tagen ma sêlôc êtu tôŋ sebe sêŋgômŋa nan jac tasam dabe sêmoatiŋ nêŋ poac gêdêŋ taun. Ŋam gebe ac sêŋgôm nêŋ gêŋ amboac sênac siŋ me sêwiŋ taun, tec taêŋ êka gebe sêmoasiŋ taun ŋajamgeŋ. Poac amboac tonan Anôtô kêmoatiŋ gêdêŋ ŋac gêdêŋ Noa (Gen 9:8-17), ma gêdêŋ Abraham (Gen 17:1-8). An ga Biŋlênsêŋ Langwa Anôtô kêmoatiŋ nê poac gêjac lau Israel ŋawae amboac gêgôm gêdêŋ taŋ Mose gêwê êsêac gêmoa nan (Eks

24:4-8).

Poac Ŋakatapa Anôtônê Katapa Sêkôc katapa ŋaôma ma sêmasaŋ nê atom. Sêbuŋ ka e ŋatip acgom, go sêkwa ŋa gold auc gêc lêlômŋa to dêmôêŋa. Ŋaakaiŋ aclê kêtôm lewe ŋaakaiŋ. Aŋela ŋakatu luagêc gêŋgôn ŋabaob gold ŋaô. Sêmasaŋ aŋela sepeŋ têniŋgeŋ sêŋgôn laŋôŋanô gêdêŋ tauŋ ma sêkac magê keso tau. Ŋamakeŋŋa kêpi e ŋatêpôê gêdiŋ kêsô tau ma ŋamakeŋŋa kêsêp e ŋatêpôê gêdiŋ tau tamiŋ katapa ŋabaob. Sêmasaŋ ŋakatu luagêc ŋa goldgeŋ. Riŋ aclê gêc makeŋ-makeŋ gêdêŋ ŋatakôcagêc kêtû ta ŋamala. Ta tau sêkwa ŋa gold auc gêwiŋ. Tetoc tapele poc, taŋ Anôtô kepeŋ Biŋsu Lemenlu kêpi naŋ, kêsêp katapa, taŋ sêkêŋ kêkô Gamêŋ dêbuŋanô tau (Dait 10:1-5) aŋga Lômbeç ŋalêlôm naŋ. Apômtaunê Katapa tonan kêtû eŋ gêmoa nê lau ŋaluŋgeŋŋa ŋadôndôn (Nam 10:35; Sam I.4:7; Kiŋ I.8:11), tec lau ŋuda sêbalaŋ gêwiŋ êsêac gêdêŋ taŋ sêjac siŋ gêdêŋ nêŋ ŋaço naŋ (Nam 10:33-36). Lau ŋaôma teŋ sêsa ŋagala atom. Ŋagadê toaŋela ŋakatu naŋ sêsam sebe Anôtô Gê Wama Ŋabaob. Go ŋaê teŋ gebe Poac Ŋawaŋ.

Pocawa Sêuc to sêbuŋ pocawa ŋawasi kêsa e ŋaôsic-ŋaôsic tokaiŋ-tokaiŋ. Lau laŋgwa to wakuc sêgêlôn tauŋ ŋa pocawa tokaiŋ-tokaiŋ. Ŋawasi kêsap poc tau tôŋ, tec tetoc sa kêtû gêŋ êjam to ŋaniniŋ ma ênêc teŋgeŋŋa ŋadôndôn gêwiŋ. Pocawa tau ŋagêdô ŋaê tonec gebe Jasper, Sapis, Agat, Emerald, Sardoni, Kalse-doni, Kanelian, Krisolit, Beril, Topa, Krisopra, Hiasint, Ametist. (Geoc 21:19-21).

Polom Ŋaluc Polom tonañ sêpac sêkêñ gwêc to jist kêsêp polom matac gêwiñ atom. Juda sêpac ma señ gêdêñ tañ taêñ gêjam abenînêñ bêc dêdi anğa Aiguptu nanğa. Bêc Polom Ŋalucña kêtú lau Israel nêñ Om Pasa ñabêc ñamataña. Takac Om Polom Ŋalucña, Pasa.

Propete Awê me ñac teñ, nan kêsôm jaen anğa Anôtônê lasê. Jaen tau gêjac lau Biñlênsêm Langwanğa ñawae. Anğa Biñlênsêm Wakuc propete seoc biñ lasê gêdêñ Gôlôac Buña ñamataña. Sêsam ñackêsagu Joan gebe propete gêwiñ. Propete ñagêdô teto nêñ biñ kêsêp buku, tec gelom aêac, ñagêdô amboac Natan ma Elia to Elisa teto nêñ biñ sa atom.

Puliñ Takac Magiñ Kêsu.

R

Rabi Ŋalô Ebolai awenğa tonec ñam gebe “Aêñoc Kêdôñwaga” “Mêtêmôkê”. Lau sêsam Apômtau Jesu amboac tonañ (Mat 23:8; 26:25; Mar 9:5; Joan 1:38). Takac Biñsutau.

S

Sabat Lau Juda sêsam woke ñabêc kêtú 7ña sebe Sabat. Ac sêkêñ kêtú nêñ om kêtôm Anôtô kêsôm gêc Biñsu kêtú têlêacña. Sejop om tau sêjac m gêdêñ kôm kêtú lementen oc kêsêpña e jagêdêñ kôm ñanô tê oc kêsêp nan. Êsêac sêlêwan kôm samob ma sêkêñ om ñapep e mênğêdêñ têm galocña ñapan. Sêjac jao kôm tonañ ñai gebe têtulu gêñ atom (Jes 58:13) ma têtuj ja elom atom to sejon ka atom ma sêpac to seno gêñ atom ma sêwi nêñ andu ma sêsêlêñ sêna ñasawa baliñ ec teñ atom (Eks 16:29) to

sêna kôm ma sêkôc ŋanô sa atom (Eks 34:21). Lêŋ Sabatŋa nanŋ ŋasawa dambê ec tenŋ amboac taka nom êtu dim 1,000geŋ ma tamu tana. Jesu gesenŋ binŋ amboac tonanŋ. Alic Mat 12:8,12; Mar 2:27; Joaŋ 9:16. Aposolo sêwaka Apômtaunê Bêc ŋamataŋa sa kêtu Gôlôac Buŋa nêŋ om. Alic Apos 20:7; Kor I.16:2; Kol 2:16; Geoc 1:10. Om Sabat to ŋajao gêjac lau buŋa ŋawae atom. Anôtô enŋ ŋatau tec tanam sakinŋ êndênŋ enŋ toŋalaugenŋ (Joaŋ 4:24).

Sadan Binlênsêm Lanŋwa gêwa Sadan sa gebe Anôtô Latui (aŋela) nêŋ tenŋ. Sadan kêkac tau su aŋga Anôtônê ma kêkêŋ kisa gêdênŋ enŋ (Juda 6). Enŋ kêtim lau gebe sêli awenŋ sa êndênŋ Anôtô. Enŋ kepenŋ tokauc gêjam aŋela ŋawêŋa lanŋônŋ (Kor II.11:14). Enŋ gêdib lau buŋa (Pet I.5:8). Enŋ kêgôlinŋ binŋ ŋawaô (Job 2:1; Geoc 12:10). Kilisi kêku enŋ tulu su (Joaŋ I.3:8; Geoc 20:10).

Sadukai Lau Juda nêŋ lau tonŋ tenŋ sêmoa gêdênŋ têm Binlênsêm Wakucŋa. Lau tau ŋagêdô samob dabunŋwaga. Êsêac tetoc Mosenê Buku Lemenŋtenŋ (Pentatoik) nanŋ sa ma sêlic Binlênsêm Lanŋwa ŋabuku ŋagêdô amboac gêjac êsêac ŋawae atom. Êsêac sêkêŋ gêwiŋ binŋ to sêgôm nêŋ gêŋ ŋagêdô keso, taŋ Parisai sêkêŋ gêwiŋ to sêgôm nanŋ (Apos 23:8).

Samaria ŊĀĒ tonanŋ kêpi gamêŋ, taŋ gêc Judaia to Galilaia ŋasawa nanŋ. Lau Asiria sêku malac Samaria tulu ma sejonŋ ŋalau jasênŋgônŋ gamêŋ kapoacwalôŋa (jala 722 B.C.). Lau ŋapopoc to lau jaba sêgalunŋ taunŋ sênŋgônŋ gamêŋ Samariaŋa, tec êsêacnêŋ wakuc to Judanêŋ

biŋ kêlêsa tau geden tôngeŋ. Sêjac jao lau Samariaŋa gebe sêlic om aŋga lôm dabuŋ Jerusalemŋa atom, tec sêwaka tauŋ nêŋ gamêŋ dabuŋ teŋ sa gêc lôc Garisim. Apômtau Jesu gêjam mêtê êsêac gêwiŋ. Takac Samaria, lau Samariaŋa aŋga MNŊ.

Sapir Pocawa majan-majan ŋaôli kapôêŋ teŋ.

Sec, Daŋgôm Tauŋ Tatu Sec Mosenê Biŋsu to Ŋagôliŋ gêwa bôc ma kôm ŋagêdô sa gebe sec, tec ŋajao gêdêŋ lau Israel gebe sêniŋ to sêmoasac ma sênam kôm amboac tonan atom. Lau embe sejop ŋagôliŋ tonan atom, ac sêlic êsêac sêgôm tauŋ têtû sec ma têtôm gebe sêlic om sêwiŋ atom. Lau amboac tonan têtû gasuc gamêŋ dêbuŋ atom ma awen gêôc Anôtô jasêwiŋ gôlôac atom. Sêlic om sêwiŋ atom. Sejop ŋagôliŋ ŋagêdô e têtû selec kêtiam acgom. Takac Lemen, Selec.

Selec Judawaga seboç gêŋ dêmôêŋa ŋagêdô kêtôm gebe êŋgôm êsêacnêŋ ŋalêlôm ŋatêmui êsa, tec sejop ŋagôliŋ gwalêkiŋ gebe sêwê kaiŋ biŋ atom. Seŋ bôc to gêŋ paliŋ-paliŋgeŋ atom. Sêmoasac gêŋ ŋagêdô amboac ŋawêlêlan atom. Sêjam kôm teŋ gêdêŋ Sabat to om ŋagêdô atom. Embe sêŋgêli ŋagôliŋ, taŋ oc lau sêlic êsêac amboac sêgôm tauŋ têtû secgac. Lau amboac tonan sêlic om sêwiŋ gôlôac êtiam atom. Sejop ŋagôliŋ tomalagen ma sênam dabuŋ gêŋ e têtû selec êtiam acgom. Ac taêŋ gêjam kêsêp gêŋ, taŋ Mosenê biŋsu gêwa sa gebe selec nanŋeŋ. (Apos 10:15; 11:9; Eb 9:13) Takac Lemen, Ŋatêmui, Sec.

Seliŋwaga Lau malac luagêc embe sêkêŋ kisa êndêŋ taŋ e Դac teŋ ê wama êsêac, lau lanŋwa sêsam eŋ sebe Sêliŋwaga. Դac tau kêkêŋ sêliŋ lau, naŋ sebe sênac taŋ, tec sêwi nêŋ biŋ kisaŋa siŋ. Kilisi kêtú Դamalacnêŋ sêliŋwaga to wamawaga gebe eŋ gesen sec su gêdêŋ taŋ kêkêc nê dec siŋ kêtú samobŋa naŋ, tec gê wama Դamalac gêdêŋ Anôtô ma gêbiŋ aêac tôn tamŋ eŋ. (Kor II.5:18ŋ; Gal 3:19ŋ; Ep 2:16; Tim I.2:5; Eb 8:6; 9:15; 12:24) Takac Wama, Wamawaga.

Sêmansaŋ Taunŋa Takac Bêc Sêmasaŋ Taunŋa.

Siac Têtiŋ GêŋԴa Lau Israel sejoŋ nêŋ kôm Դanô amboac polom sa sêgôm amboac tonec gebe Sebob polom amboac padi Դanô aŋga Դakain su ma têta gêc nom tapa-tapa to Դajaŋa, go sêwê bulimakao sêsêlêŋ sêgi-sêgi e polom Դanô gedec Դapa. Go sêkôc sapa ma sêjac gêŋ tau sa kêpi tagen ma dedec gêc e gêdêŋ mu kêsêlêŋ Դajam, gocgo sêkôc siac jatêtiŋ polom sêkô sêkanôn mu, tec gêju Դapa jakêsêp Դasawa teŋ ma Դanô gacgen gêc. Sejoŋ Դanô kêpi nêŋ andu gêŋ Դanônŋa gêja ma sêkêŋ Դapaôma ja gen su. Ma kêtôm bêcgen sêsêwa Դanô tau Դagêdô kêsêp poc tapa luagêc Դasawa, taŋ sêlai Դaônŋa e kêlêsim kêtú polom matac ma sêpac kêtú polom. Takac Polom, Jist.

Simbal Gêŋ wêŋa teŋ. Sêmasaŋ wapap kuku luagêc, naŋ sêkôc tôn Դa lemeŋ gêdêŋ Դagabiŋ ma dedon kêpi tau e Դakicsêa ec kapôêŋ. Sêjac nêŋ on to gêŋ wêŋa e simbal kêsêp Դasawa gêwiŋ ma sêŋô kêmoasiŋ taŋeŋsun Դajam. Sêjac gêdêŋ sêlic nêŋ om sêŋgôn lôm dabuŋ Դalêlôm

gêwiŋ.

Sion Gêmuŋgeŋ ŋĀĒ tonan kēpi kiŋ Dawid taugen nê malac, taŋ ênê lausiŋ sêku lau Jebusit tulu ma sêjaŋgo su anġa êsêacnêŋ nanŋeŋ. Go ŋasawa ŋamuŋa teŋ sêsam ŋĀĒ Sion kēpi lôc, taŋ lôm dabuŋ kêkô nan gêwiŋ (Sam II.5:7). Gocgo sêsam kēpi malac Jerusalem to ŋalau amboac tonan (Pes 48:13; Am 6:1). ŊĀĒ tau ŋam teŋ gebe Anôtônê malac (Pes 48:1ŋg; Jer 31:6) ma lôc dabuŋ (Pes 2:6) to gamêŋ, taŋ Anôtô gêjam gôliŋ gêŋgôŋ nan (Pes 9:11). ŊĀĒ tau kêtû Israelnêŋ kêsiwaganê ŋadôndôŋ (Pes 2:3ŋg). Anôtô geoc tau lasê anġa lôc tau ma gêjam mec nê lau (Pes 128:5; 134:3). Anġa Biŋiênsêm Wakuc ŋĀĒ Sion kêtû lau, tê Anôtô gêjam êsêac kêsi nê, nêŋ malacmôkê (Eb 12:22) ma têm ŋamuŋa ŋadôndôŋ (Geoc 14:1).

Sois (Zeus) agêc Hermes Sois tonan lau Grik nêŋ anôtôi nêŋ ŋatau. Rom sêsam seber Jupiter. Go Hermes kêtû Soisnê ŋacjaeŋ. Rom sêsam sebe Merkur (Apos 14:12).

Sôlôŋ Sôlôŋ ŋajao ŋajaŋa gêc Bibolo (Geoc 9:21). Takac Beŋ, Mectomaŋ.

Stoiki Lau tokauc nêŋ toŋ teŋ. ŊĀĒ tau ŋam kêsêp Stoa kêtû lôm towae teŋ anġa malacsêga Aten, taŋ sêkac taun sa ma têtôŋ nêŋ biŋ gêdêŋ lau sêŋô (Apos 17:21). Stoiki têtôŋ biŋ amboac tonec gebe Embe tatu lau mansan tasa nêŋ lêŋ tatu mêtê taunŋeŋ, go gêŋwapac embe êndac aêac, oc êlênsôŋ aêacnêŋ kauc ŋanô-ŋanô atom, talic amboac gêŋ Iêlê ma tamoa nêŋ malôgeŋ (Apos 17:18). Takac Epikuri.

Sunsun Laumata 24 (Geoc 4:10) sêkuc sunsun kêtū waen ŋajamŋa. Êsêac sêkac sunsun su jagêc nom nê sêgôm kêtū têtac ŋandaŋŋa atom. Tetoc Apômtau sagen tec sêgôm. Ŋâlô dabun tonec gêwa sunsun ŋam sa gebe Kor I.9:12; Tim II.2:5; 4:8; Jak 1:12; Pet I.5:4; Geoc 2:10, 3:11; 4:10.

T

Takis Lau Israel sêkêŋ takis gêdêŋ gôliŋwaga taugen atom, sêkêŋ takis lôm dabuŋa gêwiŋ (Mat 17:24ŋg). Ŋagôliŋ ten tonec gêc gebe Ŋac ten nê waba to gêŋ lemenlu embe ênêc, nan êkêŋ ŋatagen êndêŋ Anôtô. Ŋagôliŋ tau ŋam gebe sêjam ôli dabuŋwaga to lau Lewi ma lôm dabuŋ ŋagêŋlêlôm ŋa mone to gêŋ tonan. Ŋac ten embe êkêŋ nê kôm ŋanô me gêŋ ten êndêŋ lau sênam ôliŋŋa mone 100, ŋatau êkêŋ 10 êsêp kanom êna (Gen 14:20; Sam I.8:15; Luk 18:12). Ŋagôliŋ tonan gêjac lau buŋa ŋawae atom, mago ŋagêdô taêsam tau ŋ nêŋ ŋalêlôm kêkac êsêac ma sêkêŋ nêŋ da kêtôm ŋamêtê ŋajamanô tonan, ma ŋagêdô sêgôm sêlêlêc tonan su. Sêjam danje Apômtau tec sêgôm. Takac Da, Kanom.

Talu Lau Israel lanŋwa sêsi obo asanasaŋ kêtū nêŋ talu. Gêŋwapac embe êtap êsêac sa, go ac sêsô talu obo ŋagoneŋ tonan kêtū nêŋ ŋakwê sêbu taunŋa ma têtan nêŋ tanjioa sêŋgôn waomôkê (Gen 37:34; Jona 3:5).

Tanij Oso Sêkêc niptêkwi kêpi ŋac ten môkêapac gebe sêjalij en sa me sakiŋ ten gelom en. Lau Israel sen oso nêŋ kiŋ gêdêŋ noc, tan sêsun

sakinġ gôlinġwagaŋa jagelom eŋ nanġ. Êsêac tec sêsam nêŋ kinġ gebe Ŋac seŋ oso eŋŋa. ŊĀĒ Kilisi (Grik awenġ) to Mesia (Ebolai awenġ) ŋam gebe Seŋ oso eŋ, tec gêwa Jesunê sakinġ sa gebe gêjam ŋamalac kêsi aŋga sec to gêmâc kêtôm Anôtô kêkêŋ eŋ kêtu Kêsiwaga to Apômtau.-Lau Israel sêkôc nêŋ ŋacleŋ sa ŋalêŋ tonec gebe seŋ oso êsêac môtênġapac to eŋkainġ (Luk 7:46). Lau buŋa seŋ oso nêŋ gêmâc (Jak 5:14).

Tasa Ŋapalê Lau Israel sêsa nêŋ ŋapalê utinôlic. Sêgôm kêtôm poac, taŋ Anôtô kêmoatinġ gêdêŋ êsêac gebe sêsa ŋapalê samob êtu nêŋ gêbôm teŋ. Lauo sêkôc ŋapalê ma sêmoa e ŋabêc 8 gêjaŋa su, go sêsa, tec têtû Apômtaunê gêŋgac. Sêsa ŋapalê nê kêtû busaŋgu ŋadôndônġ gêwiŋ Takac MNŊ).

Têlêtagenġ Ŋam gebe Têlêac mago tagenġ. Takac Anôtô Têlêtagenġ.

Telonġ to Lau Sec Aŋga Ŋawae Ŋajam ŋĀĒ tonanġ kepeŋ lau, taŋ laumata sêjac jao lôm dabuŋ gêdêŋ êsêac gebe sêlic om sêwiŋ atom nanġ. Ŋam gebe lau tau tetoc ŋagôlinġ ŋagêdô sa kwalec, amboac seŋ gêŋ ŋagêdô palinġ-palinġeŋ me sêka lau samuc nêŋ têc me sêsa nêŋ lêŋ salaŋ. Judawaga mansaŋ tec sêbu lau amboac tonanġ. Jesu laŋôanô ŋakêŋkêŋ gêdêŋ êsêac, tec lau ŋagêdô sêlic eŋ sec kêtû tonanġŋa (Mar 2:15-17; Luk 7:34; 15:1-2). Eŋ kêgaminġ Mêtê gêdêŋ êsêac atom.

Tôc Gôlinġŋa Ka dambê teŋ, nanġ sepeŋ ŋatalô ŋajam-ŋajam kêsêp nanġ. Kinġ sêkôc kêtû nêŋ gêbôm. Gêwa êsêac sa gebe lau tonġaclai.

Topas Pocawa jonjonġ teŋ.

Tumim Takac Urim.

U

Undambê, Gamêŋ Undambêŋa Takac MNŊ, Anôtônê Gamêŋ.

Urim to Tumim Gêŋ amboac poc saun luagêc, tê sêwa ŋam sa gêc awê ŋapep atom nê. Israelnêŋ dabunwagagen sênôŋ gêŋ tau gêc atali saun ten ŋalêlôm. Ac sêkôc gebe eoc gêŋ Anôtô gebe êsêac me nêŋ lau sêŋgômŋa nê lasê êndêŋ êsêac sêjala katôgen (Dait 33:8; Nam 27:21; Sam I.28:6).

W

Wama Takac Omsêga Wama.

Wamawaga Takac Sêlinwaga. (Tasuc Sec ôkwi-MNŊ).

Y

Ysop Ka ten amboac ôpic. Sêzac ŋalaka tôŋ kêsêp bu me dec ma sêpalip kêpi altar to gêŋ (Eks 12:22). Ôpic tan tasam ŋawae gêc Joaŋ 19:29 nan, ysop ten ŋakaiŋ.

BIBOLO DABUN
The Holy Bible in the Yabem language of Papua New Guinea
Buk Baibel long tokples Yabem long Niugini

Copyright © 1980 Bible Society of Papua New Guinea

Language: Jabem (Yabem)

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures. Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2015-01-03

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 18 Apr 2025 from source files dated 31 Aug 2023

447e01c5-a375-5452-ae54-b3f890293eeb